

lemez. Bu kelime Arap harfleri ile olan nüshalarda *ع* şeklinde yazılmaktadır. Anadolu kadar Arap yazı sistemine riayet etmeyen Türkistan sahalarından zaten böyle bir imlâ beklenirdi. Eskî Anadolu metinleri yazmalarında ise, açıkça bir kesreli elife tesadüf edilmektedir ki, bu nida edatının *i* olduğunu isbat etmeğe kâfidir. Kanatımıza göre, nâşir *Kutadgu bilig* yazmalarında, hattâ ha-ekeli olarak *ay* veya *ey* edatına tesadüf etse idi, yukarıda izah edilen sebepler dolayısı ile ve Yusuf Hâs Hâcib'in vezinsiz şiir yazamıyacağını düşünerek onu bu şekilde tashih etmesi icap ederdi.

AHMED ATEŞ

Ahmed Ateş: Burdur — Antalya ve havalisi kütüphanelerinde bulunan türkçe, arapça ve farsça bazı mühim eserler. Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Cilt II, Sayı 3-4 (31 Mayıs 1948), s. 171-191, 1 res.

Bizde, gerek İstanbul ve gerekse Türkiyenin diğer şehirlerindeki kütüphanelerde bulunan kıymetli ve nâdir yazmaların, ilmin bütün icablarına uygun olarak tedkiki çıkırını açanların başında, hiç şüphesiz İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars filolojisi doçenti Ahmed Ateş gelir. Şimdiye kadar yaptığı kıymetli araştırmalarla Arap, Fars ve Türk filolojisi bakımından olduğu kadar kültür tarihi bakımından da önemli birçok malzemeyi ortaya koyan, bunların bir kısmını örnek olacak bir tarzda işleyen¹ Sayın Ahmed Ateş, son defa yukarıda adını kaydettiğimiz yazıyı yayınladı.

Bu yazı, I. *Türkçe eserler* (S. 171-180), II. *Farsça eserler* (S. 180-186) ve III. *Arapça eserler* (186-191) başlığı altında üç kısma ayrılmakta ve bu üç kısımda 18 yazma tedkik edilerek 11'i türkçe, 5'i farsça, 7'si de arapça olmak üzere 23 eser hakkında bilgi verilmektedir.

B. Ahmed Ateş, ele aldığı yazmaların, 1947 yazında yapılan bir tedkik seyahati esnasında Antalya'da Tekeli-oğlu Kütüphânesi'ndeki 584, Elmalı'da Halkevi Kütüphânesi'ndeki 700 ve Burdur'da Vakıf ve Halkevi Kütüphânesi'ndeki 1500 yazma arasından seçildiğini söyledikten sonra «çok mahdud olan seyahat müddetinin bu kadar yazmayı ayrı ayrı görüp mühimlerini tesbit etmek, asıl üzerinde durulması icabedenleri ayırmak için ancak kâfi geldiğini» bildiriyor. Bu yazıyı yayınlamaktaki maksadının da «esaslı tedkiklere girişmek değil, mühim olan eserleri tanıtmaktan ve yeni araştırmalara zemin hazırlamaktan ibaret» olduğunu sözlerine ilâve ediyor.

Biz, aşağıda bu eserleri ayrı ayrı ele alarak, bazı noktalarda B. Ahmed Ateş'in verdiği izahatı tamamlamağa çalışacak ve bunlarla ilgili bir kaç meseleye temas edeceğiz.

¹ Msl. Muhammed b. 'Alî az-Zahîrî as-Samarqandî: *Sindbad-nâme*, Arapça *Sindbad-nâme* ile birlikte mukaddime ve hâşiyelerle neşreden: Ahmed Ateş. İstanbul: 1948, Millî Eğitim Basımevi. (VIII, 104, 1-1, 418 S.). 80 = İstanbul Üniversitesi yayınlarından Nr. 343. Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Enstitüsü neşriyatı. Müdür: Prof. Dr. H. Ritter.

I. TÜRKÇE ESERLER

1. «Hüdāvendigār-ı mu'azzam şāhibu's-seyf ve'l-ķalem ... Çelebī Celālū'd-devle ve'd-dīn İshāk Bey b. Murād Arslān» nāmına yazılan *Tebāreke tefsīri* (Burdur, Vakıf ve Halkevi Ktp., Nr. 1234):

Sayın Ahmed Ateş, Halil Edhem'in *Düvel-i İslāmiye*'sinden (İst. 1927, s. 295) faydalanarak burada adı geçen İshak Bey b. Murad Arslan'ın Denizli beylerinden olduğunu ve oğlu Abdullah b. İshak'ın 763/1361 tarihli bir sikkesi olduğuna göre, bu tarihten önce yaşadığını bildiriyor; buna göre de tefsirin XIV. yüzyılın ilk yarısında yazılmış bulunduğunu ileri sürüyor.

Halil Edhem'den sonra E. de Zambaur tarafından da tekrar edilen (Bk. *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*. Hanovre 1927, s. 152) bu malûmat tashihe muhtactir. Şöyle ki, mezkûr 763 tarihli sikke üstünde sadece « Abdullah İshak » ismi vardır (Bk. Ahmed Tevhid, *Denizli [Lâdik] emâreti*. TOEM, Cüz 13, 1928, s. 813). Bunu Ahmed Tevhid merhumun ileri sürdüğü gibi « Abdullah - İshak » veya « Abdullah b. İshak » tarzında tefsir etmek veya okumak hem imkânsız, hem de lüzûmsuzdur. Çünkü ilk defa meskûkâtçı Miralay Ali Bey'in farkına vardığı veçhile (Bk. *İnanç oğulları*. TTEM, Cüz 10/87, 1342, s. 262) Germiyan-oğlu II. Yakub Bey'in Kütahya'daki medresesinin medhalinde bulunan meşhur türkçe kitabebinin 14 ve 15. satırlarında « Toñuzlu [Denizli]'nun Hober kapusundağı iki bağçe < yi > Bāyezīd Hūdāvendigār, İnānc oğlu İshāk Bey'den satın aldı » denilmektedir (Bu kitabe hakkında bk. [N. Asım] Balhasanoğlu: *Une inscription turque à Kütahya*. Keleti Szemle [Revue Orientale], VI, 2-3, 1905 Budapest, s. 351-359; Halil Edhem, *Ali Germiyan kitabeleri* TOEM, Cüz 2, 1926, s. 116-120; İsmail Hakkı [Uzunçarşılıoğlu], *Bizans ve Selçuklilerle Germiyan ve Osman oğulları zamanında Kütahya şehri*, İst. 1932, s. 79-82; Dr. A. Süheyl Ünver, *Selçuk tababeti*. Ankara 1940, s. 109-111 ve 210; A. Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk tarihine giriş*. I, İst. 1946, s. 368). Bu vesikadan anlaşılıyor ki İshak Bey b. Murad Arslan, en aşağı Yıldırım Bāyezid'in tahta geçtiği 792/1389 yılında henüz hayatta bulunuyordu (Krş. İsmail Hakkı [Uzunçarşılıoğlu], *Kitabeler ve Sahip. Saruhan, Aydın, Menteşe, İnanç, Hamit oğulları hakkında malûmat*. İst. 1929, s. 201-2 ve 202, not 1 [Burada, adı geçen sikkedeki tarihin 762 olarak okunması icab ettiği de ileri sürülüyor]; Aynı müell., *Anadolu beylikleri ve Akkoynlu, Karakoyunlu devletleri*. Ankara 1937, s. 39). Esasen 735/1334'te hayatta bulunduğu bir kitabe ile tevsik edilen İnanç Bey'in (Bk. *Kitabeler*, s. 198 ve F. Akçakoca Akça, *Küçük Denizli tarihi*. Denizli, 1945, s. 39-40) torununun 763/1361'den önce ölmüş olacağı kabul edilmez².

Mükemmeliyeti bakımından bizde şimdiye kadar bir benzeri vücuda getirilmemiş olduğu gibi Batıda da eşine pek nâdir rastlanan bu editionu ve bilhassa âlimane mukaddimesini ilk fırsatta yine bu sütunlarda tanıtmışa çalışacağız.

2 Halil Edhem'in eseri münasebetiyle İnanç-oğullarından ve bu arada İshak Bey'den bahseden Fuad Köprülü de her nedense bu kayda dikkat etmemiş, bununla beraber 763 tarihli sikkenin İshak Bey'e âdiyetini kabul etmiş ve onun 770 tarihinde hayatta bulunduğunu ileri sürmüştür (Bk. *Anadolu beylikleri tarihine âit notlar*. Türkiyat Mecmuası, II, 1928, s. 14).

Şu halde *Tebāreke tefsiri*'nin de XIV. yüzyılın ikinci yarısında, hattâ sonunda yazıldığı meydana çıkıyor.

Böylece eserin yazıldığı devri tesbit ettikten sonra biraz de eldeki nushanın müstensihini üzerinde durmak istiyorum: B. Ahmed Ateş, nushanın sonunda şu istinsah kaydının bulunduğunu bildiriyor:

«تمت الكتاب ... على يد الضعيف ... ادهم بن حفظ الله بن حسن الطويل البغدادي في ثامن عشرين رمضان المبارك سنة ٨٢٦».

Burada bahsi geçen şahıs, bana Amuca Hüseyin Paşa Kütüphanesinde (Nr. 278) bulunan bir *Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i Rûmî dîvân*'nın müstensihini hatırlattı. Hicri 808 yılı Safer ayında istinsah edilen bu nushanın müstensihini Hafız el-Din bin İsmail bin Muhammed el-Mevlânâ biladî (Bu hususta bk. H. Ritter, *Philologica XI.: Maulânâ Caläladdîn Rûmî und sein Kreis. Der Islam, Bd. 26, Heft 1, 1942, s. 147*).

Bu her iki kaydın karşılaştırılması *Tebāreke tefsiri*'ni istinsah eden şahsın *Dîvân* müstensihinin oğlu olduğunu gösteriyor. Yalnız, diğer önemsiz farklardan sarf-ı nazar *Tefsir*'deki حفظ الله adı *Dîvân*'da حافظ الدين şeklindedir. Bu farkı ya A. Ateş'in yahut H. Ritter'in yaptığı bir okuma yanlışlığından ileri geldiğini zannediyorum.

Eserde İshak Bey'e verilen unvanlar da dikkati celbetmektedir. Bunlar arasında — daha ziyade devlet ricaline, vezirlere verilen — «*Şāhibu's-seyf ve'l-ka-lem*» unvanının pek nâdir olmakla beraber bu devirdeki diğer Anadolu beyleri için de kullanıldığı görülmektedir. Meselâ İsa Bey b. Zekeriyya Bey, kendisinin okuması için yazılan ve Fatih Kütüphanesi, Nr. 2841'de bulunan *Mirşādu'l-Şibād* nushasının üstündeki exlibris'te (Bk. F r i t z M e i e r, *Stambuler Handschriften dreier persischer Mystiker. Der Islam, Bd. 24, Heft 1, 1937, s. 31-32 not 1*), Menteşe - oğullarından Mahmud Bey, Mahmud-ı Barçını tarafından terceme edilen *Bâz-nâme*'de görüldüğü vechile (Bk. P. W i t t e k, *Menteşe Beyliği. Trc. O. Ş. Gökyay, Ankara 1944, s. 91*), «*Şāhibu's-seyf ve'l-ka-lem*», Candar-oğullarından Sinop hâkimi İbrahim Bey b. Süleyman, Rebî'ü'l-evvel 705/1305 tarihli bir vakfiyede (Bk. M e h m e d B e h c e t, *Kastamonu âsâr-ı kadimesi. İst. 1341, s. 115; T a l â t M ü m t a z Y a m a n, Kastamonu tarihi. XV. asrın sonlarına kadar. İst. 1935, s. 108*) «*Şāhibu'l-ilm ve'l-ka-lem ve's-seyf*» olarak anılmaktadırlar. Bu unvanın Mısır Memlûkî sultanlarının titulatüründe de yer aldığı malûmdur (Bu husustaki bibliyografya için bk. F. T a e s c h n e r, *Beiträge zur frühosmanischen Epigraphik und Archäologie. Der Islam, Bd. 20, Heft 2, 1931, s. 161, not 3*).

«*Hüdāvendigār*» ve «*Çelebî*» unvanlarına gelince, İshak Bey'in babası Murad Arslan Bey de, kendi adına yazılan Türkçe *İhlâş tefsiri*'nin mukaddimesinden anlaşıldığı vechile³, bu unvanları taşıyordu (Bu tefsir Ankara'da Millî

3 Bu eserdeki unvanı aynen şöyledir:

«*خداوندگار عالمیان پشت و بناه اسلامیان خسرو کام کاری (کام کار و!) کامران منبع الجود والفضل و الاحسان بدر الاسلام نور المله و الامان (!) ملجاء ضعفاء اهل اسلام چلبی مراد ارسلان ابن ایشانج بیك*» (Bk. *Kitabeler, s. 201*). İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan Fâtiha tefsirindeki unvanı da buna yakın bir şekildedir:

Eğitim Ktp., Nr. 954'tedir; krş. İ. H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, s. 201). Bu münasebetle İshak Bey'in dedesi İnanç Bey'in, Mevlâna'nın torunu Ulu Ârif Çebi ile olan yakın ilgisini hatırlatmak yerinde olur zannındayım (Bu hususta bk. [Eflākî], *Les Saints des derviches tourneurs* [*Menâkıbu'l-ârifîn*]. Récits traduits du persan et annotés par Cl. Huart, II, Paris 1922, s. 327, 384; krş. F. Köprülü, *Anadolu beylikleri tarihine âit notlar*. *Türkiyat Mecmuası*, II, 1928, s. 13; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*. Ankara 1944, s. 60).

2. A h m e d D ā c ī, *Külliyât* (Burdur, Vakıf ve Halkevi Ktp., Nr. 735):

XV. yüzyılın büyük şâirlerinden olan A h m e d D ā c ī'nin külliyâtının bu nushası, verilen izahata göre, Hicrî IX. yüzyılda istinsah edilmiş olup baştan başa harekelidir. İçinde müteferrik manzûmelerden başka bütün edebî san'atların örneklerini ihtiva etmek üzere yazılmış bir eserin parçaları ve *Çeng-nâme* adlı mesnevî bulunmaktadır. Yazma sondan tamamdır; fakat aradaki sayfeler karışmış olduğu için ortalarından noksan olup olmadığı pek kestirilememiştir.

Sayın A. Ateş, «A h m e d D ā c ī'nin şimdiye kadar mahdud miktarda türkçe şiiri malûmdur. Bu nusha sayesinde onun türkçe şiirlerinden ekserisi meydana çıkmış bulunmaktadır. Bu nushanın yazısı baştan başa harekeli olduğu için D ā c ī'nin şiirlerinin ve o devrin dil hususiyetlerinin doğru olarak tesbit edilmesine çok yardım edecektir» diyor.

Filhakika A. Ateş gibi birçok müellifler de D ā c ī'nin külliyâtının ele geçmediğini, hattâ kaybolmuş olabileceğini söylemektedirler (Meselâ bk. F. B a b i n g e r, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*. Leipzig 1927, s. 14: «Scheinen alle Dichtungen des A h m e d D ā c ī in den Stürmen der Timur-Kämpfe verloren gegangen zu sein.»; K ö p r ü l ü z â d e M. F u a d, *Anadolu'da Türk dili ve edebiyatının tekâmülüne umumî bir bakış*. Yeni Türk mecmuası, Sayı 5, Şubat 1933 s. 383: Ancak «eski mecmualarda sık sık tesadüf edilen şiirleri»nden bahsediliyor. Krş. Aynı müell., *La littérature turque islâmique*. EI, IV, s. 996 a). Fakat gerek Sayın A. Ateş'in ve gerekse diğerlerinin bu hususta yaptıkları anlaşılıyor. Çünkü D ā c ī'nin dîvanının bizzat kendi elyazısı ile yazılmış bir nushası Bursa'da Orhan Gazi Kütüphanesi'nde mevcuttur ve uzun bir müddetten beri de tanıtılmış bulunmaktadır (Bk. Bursalı M. Tâhir, *Osmanlı müellifleri*. II, İst. 1338, s. 172; İ. H. Uzunçarşılı, *Kütahya şehri*. İst. 1932, s. 213-214). Bu nushanın sonundaki ferağ kaydı şöyledir:

« حرره مؤلفه الضعيف الراجي عفو ربه اللطيف في طلبه الساعي احمد المروى بالداعي في اواسط جمادى الاخره
لسنة ست عشر وثمانماية مجرية »

Prof. Uzunçarşılı, D ā c ī'nin dîvanını Halil Hayreddin Paşa'ya (Hiç şüphesiz Çandarlı) ithaf ettiğini söylüyor; ayrıca Paşa hakkında bu nushada bulunan bir medhiyeden şu enteresan beyitleri naklediyor:

اقتخار جهان امير كبير كيست ياشاي كامران وزير
عده الملك خير دولت و دين پادشاهيست بلکه او نه وزير

«خداوند عالمیان پشت پناه (!) اسلامیان خسرو کامکار دین پرور خدادان منبع الجود والفضل والاحسان
بدر الاسلام نور المله و الامان (!) ملجاء ضعفاء اهل ایمان چلبی مراد اصلان بن ایشایج بك
(Bk. *Türkiyat Mecmuası*, II, s. 13).

Fakat Halil Paşa'nın H. 789'da öldüğünü (Bk. Paul Wittek — Franz Taeschner, *Die Vezirfamilie der Ğandarlyzāde [14./15. Jhd.] und ihre Denkmäler*. Der Islam, Bd. 18, Heft 1-2, 1929 s. 61 v. d.), ayrıca mezkûr nushanın bizzat şâir tarafından H. 816'da yazıldığını⁴ nazar-ı itibara alırsak bu ithaf keyfiyetini kabul etmek biraz güçleşir. Ben yazmayı bizzat göremediğim için bu hususta kat'i bir şey söyleyemeyeceğim.

Bu bahse nihayet vermeden önce — B. Ateş'in her nedense temas etmediği — çok mühim bir mesele üstünde durmak ve tarihçiler arasında uzun zamandan beri süregelen bir yanlışlığı düzeltmek icab ediyor:

Edirneli Sehî, Dâ'î'den bahsederken, onun Yıldırım Bâyezid'in oğlu Emir Süleyman Çelebi nâmına bir *Çeng-nâme* yazdığını ve «anda emsâl-i acâib ve letâif-i garâib dere» eylediğini bildirmektedir (Bk. *Tezkiretu's-şu'arâ*. Ist. 1325, s. 56). Bu husus daha muahhar kaynaklarda da tekrar edilmektedir (Bunlar hakkında bk. Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*. Trad. Hellert. C. II, Paris 1835, s. 146; aynı müell., *Geschichte der osmanischen Dichtkunst*. C. I, Pest 1836, s. 72). Kâtip Çelebi'nin Keşfu'z-zunûn'unda ise (Flügel neşri, Nr. 4219; Kilisli Rifat ve Ş. Yalçkaya neşri, I, st. 607) şu kayıt bulunmaktadır:

« جنك نامه ، تركى لاجم الكرمياني الشاعر ولدرويش الشاعر في حرب السلطان سليم مع اخيه بايزيد »

İşte bu kaydı nazar-ı itibara olan bazı tarihçiler *Çeng-nâme*'yi *Ceng-nâme* olarak kabul etmişler ve Kâtip Çelebi'nin ifadesini düzeltmeyi lüzumlu bularak Dâ'î'nin bu eserinin « II. Sultan Selim'in kardeşi Bayezid'le » değil « Emir Süleyman'ın, kardeşleriyle » olan savaşlarını gösterdiği tarzında anlamağa temayül etmişlerdir (Bk. Gibb, *History of Ottoman Poetry*. I, London 1900, s. 257 not 1; P. Wittek, *J. H. Kramers'in «Over de geschiedschrijving bij de osmaansche Turken. Leiden 1922» adlı eseri hk. yazdığı tenkit. Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, I, 1922, s. 241 ve not 4: «für dessen Ceng-nâme, Hâceî Halfa wohl so zu verstehen ist, dass es den Kampf Emir Sulejmân's mit seinen Brüdern enthielt»; F. Babinger, GOW, s. 14 ve 132 not 1).

İşte Ahmed Dâ'î külliyyâtının ve bu arada *Çeng-nâme*'nin meydana çıkması bu eserin — Sehî Bey ve diğer tezkirecilerin ifadesine uygun olarak — tarihi değil, tamamen edebî bir mahiyet taşıdığını, böylece yukarıda adı geçen tarihçilerin yanlışlıklarını kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Esasen Kâtip Çelebi'nin — eserinin arapça olması dolayısıyla — ç harfini kullanmadığını düşünerek *Çeng-nâme*'yi *Ceng-nâme* yaptığını ve 966 (1559) yılında Kanunînin oğulları Selim ve Bayezid arasında cereyan eden savaşa işaret eden «fî harbi's-Sultân Selîm ma' aĥîhi Bâyezîd» ibaresinin ise yalnız Dervîş'in eserine âit olduğunu anlamak pek güç değildir. (Dervîş'in eserine, şimdiye kadar hiç bir kütüphânedede tesadüf edilmemiştir. Paris, Bibliothèque Nationale, Suppl. 162'deki, yine bu mevzua ait olan ve müellifi bilinmeyen eser «*İfâ'at-nâme*» adını taşımamış olsaydı belki bu zâta izafe edilebilirdi. Bu eser hk. bk. E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turc.* I, 1932, s. 241).

4 Böylece şâirimizin 815 - 1412'de ölmüş olacağını ileri süren F. Babinger'in yanlışlığı anlaşılıyor. Bk. *Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, s. 14.

Sırası gelmişken Babinger'in, Dâ'î için «Ferah-nâme nâm bir risale nazm idüb rezm u cenge müteallik nice teşbihât-ı rengin irad ettiğini» söyleyen 'Âlî'yi⁵ mebaz olarak kullanan Bursalı Tâhîr Bey'in «Emîr Süleyman nâmına Çeng-nâme makamında Ferah-nâme ismiyle yine rezm u cenge ait bir manzûme takdim ettiği»⁶ şeklindeki ifadesini yanlış anlayarak Ferah-nâme'yi de tarihi mahiyette göstermesinin doğru olmadığını belirtelim⁷.

3. 'Aynü'l-ḥayât fî tefsîr-i kelâm-ı Hâlikî'l-berigiyât bi-îrâd-ı ahşeni'l-iftirâzât (A. Ateş'in şahsî kütüphânesinde, Nr. 25):

Sayın A. Ateş tarafından nakledilen mukaddimesinden anlaşıldığı veçhile bu tefsîr, Candar-oğullarından İsfendiyâr b. Bâyezîd (795/1392—843/1440) nâmına yazılmıştır. Müellifinin adını tespit etmek kabil olamamıştır. Eldeki nusha 970 tarihinde istinsah edilmiş olup Qur'an'ın başından Tâhâ sûresine, yani aşağı yukarı Qur'an'ın yarısına kadar gelmektedir.

Yine İsfendiyâr Bey'e ithâfen yazılan *Cevâhiru'l-eshdâf* adında diğer bir tefsîr bilinmektedir. Müellifi öğrenilemeyen bu tefsirin ilk defa A. Ateş'in bahsettiği 'Aynü'l-ḥayât ile karşılaştırılmasının faydalı olacağı zannındayım. *Cevâhiru'l-eshdâf* ve muhtelif nushaları hakkında bk. *Keşfu'z-zunûn*. Ş. Yalıtıkaya neşri, I, st. 612; C. F. Seybold, *Ein anonymer alter türkischer Kommentar zum letzten Drittel des Korâns in drei Handschriften zu Hamburg, Breslau und im Britischen Museum*. Festschrift Sachau, Berlin 1915, s. 328; Cl. Huart, *Un commentaire du Coran en turc d'Asie*. Journal Asiatique, 1920, s. 182; Cl. Huart, *Un commentaire de Qoran en dialecte turc de Qastamouni*. Journal Asiatique, 1921, s. 161 v. d.; Jean Deuy, Journal Asiatique, 1926, s. 185-187; J. Schacht, *Zwei altosmanische Korân-Kommentare*. OLZ 30, 1927, st. 751; aynı müell., *Weiteres zu des altosmanischen Korankommentaren*. OLZ 31, 1928, st. 814; F. Köprülü, EI, IV, 994 b; aynı müell., Yeni Türk, Sayı 5, s. 377; T. D. T. C., *Tarama Dergisi*. I, İst. 1934, s. 66-70; Uzunçarşılıoğlu, *Anadolu Beylikleri*, s. 81.

4. Ebü'l-Fazl Muhammed b. İdrîsi'd-Defterî, *Zahîre-i Murâdiyye* (Antalya, Tekeli-oğlu Ktp., Nr. 457):

B. Ahmed Ateş, «Hieretin 841'inde Arab ve Acem kitaplarından evrendenip», «Emîr-i âdil-i gîti-sitân... Murâd b. Sultan Mehmed Hân», yani II. Murâd'a ithaf edilen bu eserin umumiyetle Mü'min b. Muḫbil-i Sinobî'ye isnad olunduğunu bildiriyor ve «Biz burada her hangi bir mütalea beyan etmekten sakınarak yalnız gördüğümüz nushada eserin müellifi olarak Ebü'l-Fazl Muhammed b. İdrîsi'd-Defterî'nin adının kaydedilmiş bulunduğuna nazarı dikkati celbetmekle iktifa edeceğiz» diyor.

5 *Kühû'l-ahbâr*. V, 130.

6 *Osmanlı Müellifleri*. II, 1, 1338, s. 171.

7 Esasen -ne mahiyette olursa olsun - *Ferah-nâme*'nin Dâ'î'ye atfedilmesi dahi yanlıştır. Bu hususta bk. Fuad Köprülü, EI, IV, s. 991 b; aynı müell., *Anadoluda Türk dili ve edebiyatının tekâmülüne bir bakış*. Yeni Türk, Sayı 5, s. 383 a; *Türkiyat Mecmuası*, II, s. 492. Yine yanlışlık Uzun Firdovaî tarafından ona atfedilen "Süheyl-nâme,, hakkında bk. Kilişli M. Rifat, *Süheyl u Nevbahâr'a dâir*. *Türkiyat mecmuası*, II, s. 404.

Bize kalırsa, ilk nazarda karışık gibi görünen bu meselenin halli pek kolaydır. Çünkü Hicrî XII. yüzyılda istinsah edilmiş olan nushada adı geçen Ebû'l-Fazl Muhammed b. İdrîsî'd-Defterî hiç şüphesiz meşhur İdrîs-i Bidlîsî'nin oğlu Ebû'l-Fazl Muhammed ü'd-Defterî'dir (Hayatı ve eserleri hk. bk. Babinger, *GOW*, s. 95-97; *Istanbul kütüphaneleri Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları* 1, 2, İst. 1944, s. 190-191).

Bu hususu tesbit ettikten sonra yazmadaki yanlışlığın izahı kolaylaşır. Şöyle ki, Kâtip Çelebi, Ebû'l-Fazl Muhammed'in, Zeynü'd-dîn Ebû'l-Fazl İsmâ'îl b. Hüseyinî'l-Cürcânî⁸ tarafından yazılan *Zahîre-i Hwârezm-şâhî*'yi türkçeye terceme ettiğini bildirmektedir (Bk. *Keşfu'z-zunûn*. Yeni basım, I, st. 824-5: ٩٨٢ و قد ترجمه بالتركية ابولفضل محمد بن ادریس الدفتری المتوفى سنة ٩٨٢ (ذخيرة خوارزمشاهی)) Bursalı Tâhir Bey de bu hususu teyid etmekte ve tercemenin bir nushasının Ayasofya Kütüphânesinde bulunduğunu yazmaktadır⁹.

Bundan dolayı *Zahîre-i Murâdiyye*'yi istinsah eden şahsın, her hangi bir suretle, *Zahîre*'nin — hakkında iyice malûmat alamadığı — Ebû'l-Fazl Muhammed tarafından terceme edildiğini öğrenerek, Mü'min b. Mukbil yerine kitaba, sözde bir yanlışlığı düzeltmek maksadıyla, bu zâtın adını koyduğu anlaşılıyor.

5. Mü'min b. Muḳbil-i Sinobî, *Miftâhu'n-nûr ve hazâ'inu's-surûr* (Antalya, Tekeli-oğlu Ktp., Nr. 459, Vr. 1 b-325):

Sayın A. Ateş, tıbbî mahiyette olan bu eserin eldeki bu nushasına göre II. Murâd'a ithaf edildiğini, ancak Prof. Fuad Köprülü'nün Paris'te Bibl. Nationale'de bulunan diğer bir nushaya bakarak, onun Candar-oğlu İsfendiyâr b. Bâyezid nâmına yazılmış olduğunu söylediğini bildirdikten sonra «Her halde Mü'min b. Muḳbil eserini bir hükümdara takdim etmiş, ondan ayrılınca, mukaddimeyi değiştirip bir başka hükümdara daha vermiş olmalıdır» diyor.

Filhakika Blochet de Paris'teki nushanın İsfendiyâr Bey'e ithaf olduğunu teyid etmektedir (Bk. *Catalogue des Manuscrits Turcs*. I, 1932, s. 71-2.), Prof. İ. Hakkı Uzunçarşılı da, neye istinad ettiğini açıklamadan, Miftâhu'n-nûr müellifinin İsfendiyâr Bey'in sarayına mensub olduğundan bahsetmektedir (Bk. *Anadolu beylikleri*, s. 87). Bu durum karşısında A. Ateşin mütaleasının pek yerinde olduğunu kabul etmek gerekiyor,

6. *Müntahab-ı İbn Baytâr* (Antalya, Tekeli-oğlu Ktp., Nr. 459, Vr. 127 b-150 b):

Bu eser B. A. Ateş'in aynen naklettiği «Türkî İbn Baytâr'ın içinde olan müfredât icmâlin yazılıp» sözlerinden anlaşıldığına göre İbn Baytâr diye tanınan Ebû Muhammed 'Alî b. Ahmed Ziyâ'id-dîni'l-Mâleki'nin (Ölm. 646 / 1248) *Câmi'ü müfredâtî'l-edviye ve'l-egdiye* adlı eserinin Türkçe tercemesinden yapılan intihabâtan ibarettir.

8 Bu müellif ve eseri hakkında bk. Ettore Rossi, *Elenco dei manoscritti persiani della Bibliotheca Vaticana*. Città del Vaticano 1948, s. 66.

9 Osmanlı müellifleri III, 1343, s. 9 ve 246. Burada verilen izahata göre terceme Kanûnâ'l-'illâc ve şifâ'u'l-omrâz li-küllî'l-mizâc adını taşımaktadır.

Burada bahsedilen «*Türkî İbn Baytâr*»ı tesbit etmeğe çalışmayan Sayın A. Ateş «bu eserin (yani *Müntaḥab*'ın) müellifinin adı bu nushada görülmektedir» diyor.

Fakat benim anladığıma göre *Müntaḥab*, «Sultan Umur» adına yapılan eski bir Müfredât tercemesinin kısmen istinsahından ibarettir.

Bu tercemenin yazmalarına muhtelif kütüphânelerde tesadüf edilmektedir¹⁰ (Meselâ Es'ad Efendi Ktp., Nr. 2497; İst. Üniversite Ktp. T 1204; Ankara Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Ktp., İsmail Sâib Sencer yazmaları, Nr. I / 3865).¹¹ A. Ateş'in *Müntaḥab*'tan naklettiği bir cümlemin, bu tercemedeki mukabili ile karşılaştırılması her ikisinin aynıyetini kat'î bir şekilde ispat eder zannındayım :

A. Ateş : S. 176, St. 20-22

İ. Sâib Sencer I / 3865

nushası : Vr. 1 a, St. 6-7; M. Cevdet nushası (= C) : Türk Tarih, Arkeologya ve Etnoğrafya dergisi, 2 (1934), S. 261, St. 2

Âlusen, bu bir ottur ki dağlarda biter, her bir budağunun aşkadan yokarusunun bir yaprağı olur...

آلسن بر اوتدرکه طاغلرده بتر هر بر [C —] بداغتك اشغدن يوقروه دكن [يقارويه دك C] بر [برر C] بيرات اولر [بيراقدر C] ...

Bu aynıyeti tesbit ettikten sonra, bir yanlışlığı düzeltmek maksadiyle, tercemenin emriyle yapıldığı «Umur» hakkında da biraz izahat vermek istiyorum :

Eserin mukaddimesinde bu zâtan şu şekilde bahsedilmektedir : «*Şürû'ittik ki imtisâl idevüz bir emre ki âdetâ bizim üzerimize vâcibdür, ol emr iden kıdvetü'l-eâzım ve'l-ekâbir hâvî'l-meâl ve'l-mefâz el-mahsûs bi-inâyeti'l-meliki'l-kadir Sultânımız Umur Bey, dâme tevfikuhu ile'l-hayrât mâ dâme ft rakabeti'l-hayat şöyle işaret ittiler ki Müfredât : İbn Baytâr musannıf tertîbi üzerine türkî dilince terceme ola ki bizim makdûrumuzdur...*» (Sâib nushası, Vr. 1 b ; C nushası, s. 260).

Gerek Prof. Fuad Köprülü ve gerekse merhum Muallim Cevdet tercemenin meşhur Temürtaş oğlu Umur Bey adına yapıldığını

¹⁰ Avrupa kütüphânelerindeki nushalar için bk. Brockelmann, GAL. Suppl. I (1937), s. 897.

¹¹ Bu nushanın tavsifi : Âdi, düz kâğıt kaplı miklepsiz mukavva cilt içinde 300 varaktır. Şirazesi dağılmış ve bir çok varaklar kurt yenikleriyle bozulmuştur. 25,4 X 16 (19 X 12,3) sm. eb'adında olup her sahifede 15 satır vardır. Filigranlı Venedik kâğıdına, bozuk, fakat okunaklı bir nesihle yazılmıştır. Söz ve madde başları kırmızı mürekkepledir. Vr. 1 b ve 2 a'daki yazılar kırmızı çerçeve içindedir. Vr. 1 a da «من وداع الزمان لدى الفقير الى الله المنان محمد طالب عتي عنه الملك المستعان بمنه» şeklinde bir temellük kaydı ve üstünde «طالب لطف صمد عبده محمد» ibaresi okunan bir mühür vardır Vr. 300 a'daki istinsah kaydı şöyledir :

«تمت بعون الله وحسن التوفيق في سنة ثلاثه وتسعه مائه، وقع التنميق سنة ٩٠٣ .»

Bununla beraber Vr. 1-2 ve tamamen hareketli güzel, iri bir nesihle yazılı Vr. 122-128, 147-196, 205-234'ün daha eski bir nushaya ait olduğu anlaşılıyor.

Bşl. : الله چق شكر ايدي محمد رسول الله و آلنه واصحابه چق صلوات كتزدكن صكره شروع اتدك كه... : Bşl. :

Son : بيراقرك اورته يرنده اوزهكي چقر بر قریش ازونی اولر يعونجه اولر اكر دكسلر جراحته اكسلر : فايدہ ايده .

Bu yazıyı hazırlarken yazmadan tekrar faydalanmama imkân veren Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphâne Md. Sayın B. Kemal Edib Kürkçüoğlu'ya teşekkür ederim.

söylemek suretiyle, zımnen, burada adı geçen Sultan Umur'un bu şahıs olduğunu kabul ediyorlar (Bk. F. Köprülü, *Anadoluda Türk dil ve edebiyatının tekâmülüne umumî bir bakış*. Yeni Türk, Sayı 5, Şubat 1933, s. 380 a [Bursadaki Haracci-oğlu Ktp. deki nushayı zikrediyor]; M. Cevdet, *Bursada Gazi Umur Bey câmiî kitabesi ve bir kaç mühim kitap*. Türk Tarih, Arkeolojya ve Etnografya Dergisi, Sayı 2, 1934, s. 260). Eser hakkında yapılan neşriyattan habersiz kaldığı anlaşılan ve yalnız İstanbul Üniversite Kütüphânesinde Nr. T 1204'teki nushayı görebilen Dr. Adnan Adıvar ise Aydın oğlu I. Umur Bey'in (741/1340-749/1348) adını vermektedir (Bk. *Osmanlı Türklerinde ilim*. Ist. 1943, s. 3; bu malûmat aynen Brockelmann, *GAL. Zweite den Supplementbänden angepasste Aufl.*, I, 1943, s. 648'e de geçmiştir).

Halbuki her iki şıkkın da vehleten kabulü imkânsız görünmektedir. Filhakkâ II. Murâd devrinin büyük ümerasından olan Temürtaş oğlu Umur Bey'in arzusu ile bazı eserlerin terceme edildiğini, XV. yüzyılda Türkiyede yayılan bir çok müelliflerin kitaplarını ona ithaf ettiklerini, hattâ kendisinin önemli bir kitap koleksiyonunu vakfettiğini¹² biliyoruz (Bu zât ve adına terceme edilen eserler hakkında bk. Ahmed Tevhid, *Bursada Umur Bey câmiî kitabesi*. TOEM, Cüz 14, 1328, s. 868-871; Richard Hartmann, *Ein altosmanischer Kor'ân Kommentar*. OLZ 27, 1924, st. 497-503; J. Dénj, *Grammaire de la Langue Turque*, Paris 1920, s. XXI; Ali Ulvi Elöve terc., Fask. I, 1941, s. XIV; J. Schacht, OLZ, 30, 1927, st. 747-752; aynı müell., OLZ, 31, 1928, st. 812-815; C. F. Seybold, *Sachau Festschrift*, 1915, s. 326-332; İ. H. Uzunçarşılı, *Kütahya şehri*. s. 145, 213; Bursalı Tahir, *Türk Yurdu*, 3. sene, 6. cilt, nr. 70, 1330, s. 2329-2331; aynı müell., *Osmanlı müellifleri*, II, 1338, s. 172 ve diğer yerler; Fuad Köprülü, EI, IV, s. 995; aynı müell., *Yeni Türk*, Sayı 5, 1933, s. 380; M. Cevdet, adı geçen yazı, s. 258-261; Memduh Turgut Koyunluoğlu, *İznik ve Bursa tarihi*. Bursa 1935, s. 178 v. d.; Namdar Karatay, *Bursada Umur Bey vakıfnâmesi ve yeni bulunan mühim bir vesika*. Uludağ Dergisi, Sayı 35, 1941, s. 15-20; Halim Baki Kunter, *Kitabelerimiz*. Vakıflar Dergisi, II, 1942, s. 445 v. d.; Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde ilim*. 1943, s. 7-8, 12, 52; Dr. A. Süheyl Ünver, *İstanbul Üniversitesi tarihine başlangıç. Fatih, külliyesi ve zamanı ilim hayatı*. Ist. 1946, s. 5, 109). Fakat mütercimim, ona «Sultan» unvanını vermesi imkânsızdır. Bundan dolayı İbn Baytâr tercemesi bu zât adına yapılmış olamaz.

Aydın oğlu I. Umur Bey'e gelince, bu hükümdarın adına da bazı eserlerin terceme edildiğini biliyoruz (Bk. Ethé, *Actes du VI. Congrès Intern. des Orient.*, Leiden 1885, s. 244 v. d.; Bursalı Tahir, *Osmanlı müellifleri*. II, s. 305; J. Mordtmann, *Suheil und Neubeihâr. Romantisches Gedicht des Mes'ûd b. Ahmed* [8. Jhdt. d. H.]. Hannover 1925, s. 11; K. Süsseim,

12 Burada önemli bir noktaya temas etmek isterim: Umur Bey'in Bursa'da Setbaşı semtinin hâkim bir noktasında bulunan câmiinin medhalinde mahkûk olan meşhur türkçe vakıf kitabesinin tam ve doğru bir şekilde okunabilmesi için, onun tarafından vakfedilen kitaplardaki vakfiyelerden de faydalanmalıdır. Meselâ bu kitabede adı geçen Hacı Ali b. Oğuz (Bk. Vakıflar Dergisi, II, s. 446), R. Hartmann'ın bahsettiği tefsir nushasının başında bulunan vakfiyede de zikredilmektedir (Kır. OLZ, 27, st. 497).

OLZ 30, 1927, st. 508; Mükrimin Halil [Yınanç], *Düstür-nâme-i Enverî. Medhal*. İst. 1930, s. 16, not 1; F. Köprülü, El, IV, s. 991; aynı müell., *Anadolu beylikleri tarihine âit notlar*. Türkiyat Mecmuası, II, 1928, s. 7; keza s. 487; A. Zayaczkowski, *Anadolu Türk edebiyatının XIV. asra ait mühim bir vesikası: Marzuban-nâme*. Türklük mecmuası, Sayı 1, 1939, s. 9; Ahmet Cevat Emre, *Ondördüncü asır betikleri*. Ankara 1942, s. 49). Bununla beraber «Sultanımız Umur» dan bu I. Umur'un kasdedildiğini kat'iyetle ileri sürmek doğru olamaz. Çünkü yine Aydın oğullarından Musa Bey oğlu II. Umur Bey de vardır. Şimdiye kadar, çok kısa bir müddet hüküm süren (1402 -1403) bu hükümdara ithaf edilmiş hiç bir kitaba tesadüf edilmemiş olması¹³, İbn Baytâr tercemesinin kendi adına yapılmadığı hususunda kat'i bir delil teşkil etmez.

Bu arada—bir dereceye kadar—Bizans müverrihi Nikephoros Gregoras'ta Sakarya ile Paphlagonia arasındaki bölgenin hâkimi ve buna uygun bir surette El-'Ömerî'nin *Meşâlikü'l ebşâr*'nda Gönük-hisar = Aşağı Sakarya'ya karışan Gönük-su kenarındaki Torbalı beyi olarak zikredilen Umur Hân'ı da hatırlamak lâzımdır (Onun hakkında bk. P. Wittek, *Menteşe beyliği*. Ankara 1944, s. 17, 20-21 ve not 57; ayrıca J. Mor dtmann, *Über das türkische Fürstengeschlecht der Karasi in Mysien*. Sitzungsberichte der k. preusschen Akademie der Wiss., Phil.-hist. Classe, 1911, s. 2-3; Gyula Moravcsik, *Byzantino-Turcica. II. Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*. Budapest 1943, s. 187).

Bundan dolayı, Müfredât-ı İbn Baytâr tercemesinin bu üç Umur'dan birisi adına yapıldığı muhakkaksa da¹⁴ «Sultanımız Umur» ile hangisinin kasdedildiğini anlamağa imkân yoktur. Şimdiki halde sâdece Aydın oğlu I. Umur daha tercihe şayan görünmektedir denilebilir.

7. Feşd-nâme (Antalya, Tekeli-oğlu Ktp., Nr. 459, V. 16 a-189):

Bu eser adı bilinmeyen bir müellif tarafından II. Bayezid zamanında yazılmıştır. Sayın A. Ateş'in eserin mukaddimesinden naklettiğine göre «Sultan Bayezid tarafından Galata Sarayı'ndaki gılmanların (Acemi-oğlanları) tabibliğine tayin edilen müellif bu sırada kan almanın gayet tesirli ve faydalı bir tedavi tarzı olduğunu görmüş; bunun üzerine İbn Sinâ'nın Kanun'u ile şerhlerindeki ve

¹³ Bayezid Umumî Ktp., Nr. 3286'da bulunan bir *Tezkiretü'l-Evliyâ tercemesi*'nin «خداوندگار» adına yapıldığı bildirilmektedir (Bk. *Istanbul Kitaplıkları Tarih-Coğrafya yazmaları katalogları. I, 6 b: Evliya tezkireleri ve menkıbeler*. İst. 1946, s. 568) Ben burada geçen «امور بن موسى» in «امور بن علی» yani II. Umur Bey olacağını, kataloğu tertib edenlerin yahut ta müstensih bir yanlışlık yaptığını ihtimal dahilinde görüyorum. Prof. Mükrimin Halil Yınanç da Veliyyüddin Efendi Ktp.de bulunan ve Aydın - oğlu Mehmed Bey adına yapılmış bir *Tezkiretü'l-Evliyâ tercemesinden* bahsediyor (Bk. *Düstür-nâme-i Enverî medhal*, s. 16, not 1).

Kilisli M. Rifat Bilge de nâmına bir bâz-nâme terceme edilen bir "Umur Bey", i zikrediyorsa da hangi Umur Bey olduğunu tasrih etmiyor (Bk. *Istanbul kütüphanelerinde bulunan bâz-nâmeler*. Türkiyat Mecmuası, VII-VIII, 2, 1945, s. 182, not 1).

¹⁴ Hiç şüphesiz Germiyan-oğulları ümerâsından "H ü s â m ü d - d ü n y â v e ' d - d i n Y a ' k u b", un babası "U m u r", (bk. *Kitabeler*, s. 42) ile "U m u r b. M e n t e ş e", (Bk. P. W i t t e k, *Menteşe Beyliği*, s. 86, 146, 152) aslâ mevzubahs olamaz.

başka kitaplardaki kan almağa müteallik bilgileri toplayarak* bu eseri yazmıştır.

Feşd-nâme'nin başka bir nushası bilinmemektedir.

8. El-Ḥusāmü'l-Şahrāvīyyu'l-Culūgī, [*Har-nâme*] (Elmalı Halk Ktp., Nr. 2890):

Baş tarafı manzum ve mensur, sonları ise tamamen manzum olan bu eser Kanunî Sultan Süleyman adına yazılmıştır; eşeklerden ve onlar hakkındaki fıkralardan bahsetmektedir. B. Ateş, Vr. 20b-21a'da Şeyyadî Hamza (belki meşhur Şeyyad Hamza) adlı bir şahıstan bahsedildiğini, Vr. 31b-32b ve 80b-81a'da ise Nasreddin Hoca'ya ait iki fıkra bulunduğunu, «her bakımdan zarif ve güzel olan bu eserin müellifi hakkında hiç bir yerden» bilgi edinemediğini söylüyor.

9. Şâlih b. Celâl, *Terceme-i Cevâmî'u'l-hikâyât ve levâmî'u'r-rivâyât* (Antalya, Tekeli-oğlu Ktp., Nr. 473):

Avfî'nin meşhur eserinin Koca Nişancı Mustafa Çelebi'nin küçük kardeşi Sâlih b. Celâl tarafından yapılan tercemesinin bu nushası, asıl kitabın I. kısmının 17-25. bâblarını ihtiva etmekte ve H. 960 senesinde Eyub'ta¹⁵ bizzat mütercim eliyle istinsah edilmiş bulunmaktadır.

Sayın A. Ateş, eserin İstanbul'da görebildiği diğer nushalarının, sadece I. kısmın 1-11. bablarını ihtiva ettiğini ve bundan dolayı bu nushanın yegâne nusha vaziyetinde bulunduğunu söylüyor. Fakat B. Hüsnü tarafından «*İbn-i Arabşah*» adlı yazıda verilen malûmata inanmak lâzım gelirse Sayın A. Ateş'in bu mütaleasının doğru olmadığına hükmetmek icab ediyor (Bk. *Türkiyat Mecmuası*, III, 1926-1933, s. 172-173). Çünkü B. Hüsnü, Topkapı Sarayı Revan Köşkü Kütüphanesinde bulunan bir nushanın (Nr. 1085) tamam olduğunu ve eserini, her biri 25 bâbdan mürekkep 4 kısmını da ihtiva ettiğini söylüyor. Fakat onun, bu defa A. Ateş tarafından tetkik edilen ve sadece I. kısmın 1-11. bâblarını ihtiva ettiği bildirilen Nuruosmaniye Kütüphanesindeki 3233 numaralı nushayı da tamam olarak göstermesi, ne benim ne de A. Ateş'in gördüğü Revan Köşkü nushası hakkında söylediklerinin de ihtiyatla karşılanmasını gerektiriyor¹⁶.

Bununla beraber kaydedeyim ki Sayın Kitapçı R. Râif Yelkenci'de 17-25. bâbları da ihtiva eden bir nusha vardır. Böylece Antalya'daki nushanın mezkûr bâblar için «yegâne nusha» olmadığı anlaşılıyor.

Bundan üç sene önce B. Râif Yelkenci'nin lütfkâr müsaadesiyle görebildiğim nshada şu enteresan paragraf mevcuttur (I. Kısım, 14. Bâb, Vr. 59 b):

«*Mütercim-i faktîr Şâlih b. Celâlî'l-hakîr eydür, Cevâmî'u'l-hikâyât kitabını parsî diliyle cem^c iden Muḥammed 'Avfî burada böyle yazar; ammâ bunca zamandan ki Kostantaniyye şehri içinde oluruz, menşe' ve meolidimiz*

15 Her iki kardeş te Eyub'ta yerleşmişlerdi. Bu hususta bk. B a b i n g e r, *GOW*, s. 100, 102; ayrıca E k r e m K â m i l (S u), *Hîri onuncu - Milâdi on altıncı asırda yurdumuzu dolayan Arap seyyahlarından Gazzi-Mekki*. Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Dergisi, 1-2 (İst. 1937), s. 78-9.

16 B. Hüsnü'nün dikkatsizliğine diğer bir delil tercemenin nâmına yapıldığı, Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bâyezid'i II. Bâyezid olarak göstermesidir!

ve vatan-ı aslımızdır ve bu kitab târlh-i hicretin dokuz yüz altmış dördüncü yılında parsiden türkiye Kostantaniyye şehri içinde terceme olunmuştur. aslâ bunda şimdi ânın gibi binâdan eser yoktur ve Kostantaniyye şehrinin kâfir zamanından olan tevârth kitabların, ki lisan-ı kefereden tükiye terceme eylemişlerdir, tettebbu^c etmişüzdür, aslâ anlarda daht bu haber yoktur ki Kostantaniyye içinde Nizâmül'mülk Vezîr'in binası ola. Ammâ bazı şikâtan şöyle işittük ki hâliyâ Zeyrek câmi'i dimekle ma^cruf olan câmi^c-i şerîf kentsâ şeklinde yapılmış kâfirî binâdır, ânı Nizâmül'mülk binâ etmişdür deyu rivayet eylediler. Anunçün Kostantaniyye şehrinde hâliyâ ekser sulehâ ve ubbâd kesserehu'llahu emsâlehüm cum^a namazını anda edâ iderler. müctema^c-i sulehâ ve fukarâdır, adlile meşhûr pâdişahın mâliyle binâ olunmuştur deyu». (Bu hikâyenin aslı için bk. Muhammed Nizâmü'd-Dîn, *Introduction to the Jawâmi'u'l-Hikâyât wa Lawâmi'u'r-rivâyât*. London 1929, GMNS VIII, s. 199. Adı geçen kilise-câmi için de bk. D. Lathoud, *Le Sanctuaire de la Vierge aux Chalcopratia*. Echos d'Orient, 23, 1924, s. 36-60; P. Pezaud, *Chalcopratia, Zaineb-Djami*. Etat actuel des ruines. Echos d'Orient, 23, 1924, s. 61-63; Dr. A. Süheyl Ünver, *Fatih, külliyesi ve zamanı ilim hayatı*. İst. 1946, s. 12 v. d.).

Bu kayda göre tercemenin H. 964'te yapılmakta olduğu anlaşılıyor. Fakat yukarıda da söylediğimiz vechile B. Ateş, Antalya nüshasının sonunda terceme vristinsahntan ferah olarak H. 960 tarihinin bulunduğunu bildiriyor. E. Blochet de Paris'te Bibliothèque Nationale, Suppl. Turc 403'te bulunan ve noksan olduğu anlaşılan nüshadan bahsederken Sâlih b. Celâl'in tercemeye 957/1550'de başladığını kaydediyor (Bk. *Catalogue des Manuscrits Turcs*. I, s. 343) ¹⁷. Antoine Galland ise 1672'de İstanbulda satın aldığı nushaya göre tercemenin Eyub'da 955/1548'de yapıldığını (başlandığını ?) bildiriyor ¹⁸ (Bk. *Journal d'Antoine Galland pendant son séjour à Constantinople, 1672-1673*. Publié et annoté par Charles Schefer, I, Paris 1881, s. 247-248).

Bu hale göre Râif Bey nüshasındaki 964 tarihinin yanlış olduğu anlaşılıyor. Fakat tercemenin başlama ve bitme tarihleri hakkında kat'î bir fikir edinilemiyor. Eğer Ateş'in tanıttığı ve I. kısmın 25. bâbı ile nihayet bulan nusha bir müsvedde mahiyetinde olsaydı (ki verilen izahattan bunun çok muntazam ve temiz bir nusha olduğu anlaşılıyor) tercemeye henüz 960 yılında devam olunduğuna hükmedilebilirdi. Öyle görünüyor ki tercemenin bütün nüshaları dikkatle tedkik edilmeden bu hususta bir şey söylemek doğru olmayacaktır.

Yanılmıyorsam şimdiye kadar Şâlih b. Celâl'in kendi elyazısı ile istinsah edilmiş olarak iki eseri ele geçmiş bulunuyordu:

1 a. *Târîh-i Mısr-ı Cedîd* (Kırş. F. Babinger, GOW 191); Viyana, Hofbibliothek, Nr. 160' daki nusha (Bk. G. Flügel. *Die arabischen, persischen*

¹⁷ Bu nusha M. Nizâmü'd-dîn, *Introduction to the Jawâmi'u'l-Hikâyât*, s. 31'de zikredilmiyor.

¹⁸ A. Galland tercemenin 4 kısmının da muhteviyatından bahsediyor. Bana kalırsa o bu hususta mukaddimeden faydalanmış olsa gerektir. Çünkü şimdiye kadar edindiğim kanaat Sâlih b. Celâl'in her hangi bir sebeble eserin tamamını tercemeye muvaffak olamadığı merkindedir.

und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien. II, 1865, s. 160: «Ve bu müsvedde mütercim-i fakir Sâlih b. Celâl elinden tarih 953' te Mısırdan Dâru's-saltana İstanbula geldiği zamanda tamam oldu».

1 b. Aynı eserin Kahire, Hidiviyye Kütüphanesi'nde NH 26, NU 8822' deki nushası (Bk. 'Alî Hilmî Dâğistânî, *Fihristu'l-kütübi't-Türkiyye el-mevcûdeti fi'l-Kütübhaneti'l-Hidiviyye*, Kahire 1306, s. 193: 953 Zılka^cdesinde istinsah olunmuş).

2. *Tārîh-i Fetḥ-i Budün*; Topkapı Sarayı Revan Köşkü Ktp. Nr. 1280'deki nusha (Bk. L. Forrer, *Handschriften osmanischer Historiker in Istanbul. Der Islam*, Bd. 26, Heft 3, 1942; s. 189: 936 Zilhicce tarihli).

Sayın A. Ateş'in tanıttığı nusha ile bunlara bir üçüncüsü katılmış oluyor. Filhakika Bursalı Tâhir Bey, *Osmanlı Müellifleri*. II, s. 278' de Cevâmî'ül-hikâyat'ın Salih b. Celâl'in «hatt-ı destiyle muharrer» bir nushasının Hekim oğlu Ali Paşa Ktp. de (Nr. 603) bulunduğunu söylüyorsa da bu nushayı gören B. Hüsnü, bu hususu teyid edecek bir emare mevcut olmadığını açıklıyor (Bk. *Türkiyat Mecmuası*, III, s. 172). Yalnız Şehid Ali Paşa Ktp. deki noksan bir nusha üzerinde (Nr. 1885) «Tashihi kendü hatt-ı şerifleridir; bu nusha oğulları olan merhum Hüseyin Bey'den alınmıştır» kaydının görüldüğünü bildiriyor.

10 ve 11. Mecmua (Elmalı, Halk Ktp., Nr. 3032):

Çok yakında istinsah edilmiş olan ve üzerindeki mühürden H. 1292'de vakfedildiği anlaşılan bu mecmuanın ilk kısmında (Vr. 1 b - 53 b) *Hikâyat-ı Nasreddin Hoca* vardır. Bunu takiben (Vr. 54 a - 78) Karagöz oyunlarına ait bazı parçalar gelmektedir.

Sayın A. Ateş her nedense «Nasreddin Hoca hikâyelerinin şimdiye kadar bir yazma nushasına tesadüf edilmediği için bu nusha oldukça mühimdir» diyor. Halbuki — en eskisi 1625 yılında yazılmış Leiden 2715 nushası olmak üzere — Nasreddin Hoca hikâyelerinin bir çok yazma nushaları bilinmektedir (Bu hususta bk. Fehim Bajraktareviç, *Naşr al-dîn Khodja maddesi*. EI, III, s. 938).

II. FARŞÇA ESERLER

1. Ebû'l-Me'âlî Mes'ûd b. Ahmedî's - Seyfî, Resâ'ilü'l-^cuşşâk ve vesâ'ilü'l-muştaḥ (Elmalı, Halk Ktp., Nr. 3005):

B. Ateş'in verdiği bilgiye göre, başka hiç bir yerde nushasına tesadüf edilmeyen bu eserin müellifi Mes'ûd b. Ahmedî's - Seyfî Selçuklular devrinde, VI./XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış şairlerdendir.

Emîr-i 'Amîd Ziyâ'ü'd-dîn Bahâ'u'l-islâm ve'l-müslimîn Cümâlü'd-devle Şemsu'l-mülk Aşîl-i Horâsân Fahr'ül-me'âlî Muhammed b. Maḥmûd b. Zekerîyyâ'ya ithaf olunan eser 100 aşk mektubundan (ışık-nâme) mürekkebtir.

Nushanın «Selçukî tarzında tezyinatlı» ve «Selçukî neshi» ile 685 yılında istinsah edilmiş olması da ayrıca belirtmeğe değer.¹⁹

¹⁹ Bu nusha tavsif edilirken «Farsça kelimelerde hiç bir yerde 'yerine, yazılmamıştır, denilmesinden (Bk. s. 180, satır 23) bir şey anlayamadım.

2. *Muhtaşar Mekārimu'l-aḥlāk* (Burdur, Vakıf ve Halkevi Ktp., nr. 653):

Başka bir nushası bulunmadığı gibi müellifi de tesbit edilemeyen bu eser, mukaddimesinden anlaşıldığı vechile Ra z i y y u ' d - d i n E b ū C a ' f e r i ' n - N i ş ā b ū r i ' nin *Mekārimu'l-aḥlāk*'ından H. 601 yılında ihtisar edilerek yazılmıştır.

B. A. Ateş, «Arap dilinde Ra z i y y u ' d - d i n E b ū N a ş r i ' l - H a s a n b . i l - F a z l i ' t - Ṭ a b e r s i ' n i n bir kaç defa farsçaya terceme edilmiş olan *Mekārimü'l-aḥlāk* adlı bir kitabı varsa da bu müellifin adı ve nisbesi, elimizdeki nushada kaydedilen müellifin ad ve nisbesine uymamaktadır. K â t i b Ç e l e b i , *Ta'limu'l-müte'allim* adlı eserde Ra z i y y u ' d - d i n - i N i ş ā b ū r i ' adlı bir şahsın *Mekārimu'l-aḥlāk* adlı bir eserinin zikredildiğini kaydetmektedir ki burada mevzu bahis olan kitabın o eser olması icab eder» diyor.

3. Sulṭān V e l e d , *İbtidā-nāme* (Burdur, Vakıf ve Halkevi Ktp., Nr. 436):

B. Ahmed Ateş, *İbtidā-nāme*'nin bu nushasının içinde pek çok tashihler olduğunu, metin arasında şukkalara tesadüf edildiğini, bazan sahifeler eklendiğini ve bir çok yerlerde kenarlara konulan işaretlerle beyitlerin tertibi değiştirilmek istendiğini yazıyor ve bu hususlara dikkat olunacak olursa «nushanın bir müsvedde ve binnette ne kadar mühim olduğu hemen anlaşılacaktır» diyor. Fakat bütün bu izahattan müsveddenin bizzat Sulṭān V e l e d 'in elyazısı ile olup olmadığı anlaşılmıyor. Bu noktanın açıklanması pek yerinde olur.

4. *Lemḥatu'n-naẓar* (Burdur, Vakıf ve Halkevi Ktp., Nr. 1237):

Arapça hikmetli sözlerin farsça olarak hikâyelerle şerh ve izahından ibaret olan ve ne müellifi, ne de başka bir nushası tesbit edilemeyen bu eser, H. 711 yılında A ḥ m e d b . M u ḥ a m m e d i ' l - M e v l e v i y y i ' l - E ḫ a d i y y i ' l - K â t i b tarafından istinsah edilmiştir. Bay A. Ateş, Anadolu'da yazıldığını tahmin ettiği eserin kendisine ithaf edildiği «E m i r - i f a ḳ i r - n i h ā d N e c m ū ' d - d i n » in kim olduğunu bulamadığını, meşhur K a r a t a y 'ın, *Terceme-i medḥ-i fakr ū zemmi-dünyā* adlı bir kitapta²⁰ bu vasıfla (Emir-i faḳir-siret) anılmasına rağmen bu zâtın ad veya lâkabının N e c m ū ' d - d i n değil C e l ā l ū ' d - d i n olduğunu söylüyor.

Eğer yanılmıyorsak burada bahsedilen Emir Necmü'd-din, Selçuklu devleti ricalinden M e l i k ū ' z - z u ' c a m ā E m i r N e c m ū ' d - d i n E b ū ' l Ḳ ā s ı m p u s e r - i Ṭ ū s i ' den başka bir kimse değildir. Hicri VII. yüzyılın sonunda Anadolu'da N e c m ū ' d - d i n ad veya unvanını taşıyan bir çok kimseler bulunması-na rağmen bu zât üzerinde ısrar etmemizin sebeplerini izah edelim:

Hiç şüphesiz, böyle bir eserin nâmına yazılabileceği şahısların başında, hatıra Necmü'd-din-i Naḥcevanî gelir. 647/1249 tarihinde Aksaray muharebesini müteakib Anadolu Selçuklu devleti hâkimiyetinin II. ' İ z z u ' d - d i n K e y k ā v ū s , IV. R ū k n ū ' d - d i n K ı l ı ç - A r s l a n , II. ' A l ā ' ū ' d - d i n K e y ḳ u b ā d arasında bölünmesinden sonra Karatay'ın ısrariyle II. ' İ z z u ' d - d i n K e y k ā v ū s 'ün vezir-

20 Bk. A ḥ m e d A t e ş , *Hicri VI-VIII. (XI- XIV) asırlarda Anadolu'da farsça eserler*, *Türkiyat Mecmuası*, C. VII-VIII, 2 (İst. 1945), s. 123.

liğine tayin edilen bu zâtın, zamanının âlim ve fâzıllarından sayıldığı, ayrıca çok kanaatkâr olduğu bilinmektedir. Hattâ İbn Bîbî, onun Karatay'a karşı, beytu'l-malden, günde iki dirhemden senede 720 dirhem gibi pek cüz'î bir para verildiği ve diğer devlet ricalinin de bu ölçüye göre âyarlanacak bir maaşa kanaat ettikleri takdirde vezâreti kabul edebileceği şartını ileri sürdüğünü, nihayet ısrarla Selçuklu vezirlerinin en iyilerinden olan Mühezzebü'd-dîn 'Alî'ye verilen yıllık 40.000 dirhem maaşı almağa razı edilerek bu makama getirildiğini uzun uzadıya anlatmaktadır (Bk. İbn Bîbî [Hüseyin b. Muhammed], *El-Evâmiru'l-'Alâ'iyye*. Ayasofya Ktp. Nr. 2985, s. 594-595; İbn Bîbî [Nâşır u'd-dîn Yahyâ b. Muhammed], *Histoire des Seldjoucides d'Asie mineure d'après l'abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bîbî*. Texte persan publ. par M. Th. Houtsma, Leide 1902, s. 270-1; krş. Dr. Osman Turan, *Selçuk devri vakfiyeleri III. : Celâleddin Karatay, vakıfları ve vakfiyeleri*. Belleten, C. XII, Sayı 45, 1948, s. 37; ayrıca Yazıcı-zâde 'Alî, *Tarih-i Âli Selçuk*. Topkapı Sarayı Revan Köşkü Ktp. Nr. 1390, s. 431)²¹. Bar Hebraeus (Ebû'l-Ferec) de *Muhtaşaru'd-düvel*'de onun ilim ve fazilet sahibi olduğunu bildirmektedir (Bk. Osman Turan, *adı geçen yazı*, not 54). Fakat pek kısa bir müddet sonra vazifesinden çekilerek Haleb'e giden bu zâtın, ilmiye mesleğine mensubiyetinden dolayı, «Emîr» unvanıyla anılması mümkündür.

Aynı şey Sultân Mes'ûd'un veziri Şâhib Necmü'd-dîn (Ağşarâyî, *Musameretu'l-ahbâr*. O. Turan neşri, Ankara 1944, s. 171, 179). Necmü'd-dîn-i Kırşehrî (Kâzî-i Sivas: *İbn Bîbî*, AS 2985, s. 527, 566; *Houtsma neşri*, s. 241, 261), Necmü'd-dîn b. Habîr (*İbn Bîbî*, AS 2985, s. 495; الحارث; *Houtsma neşri*, s. 226; ۱۰ع), Necmü'd-dîn Kayşara (Kâzî-i Lâdikî; Eflâkî, *Les Saints des Derviches tourneurs [Menâkibu'l-'arifin]*. II., Paris 1922, s. 381-382), Necmü'd-dîn-i Taştî ve Necmü'd-dîn-i Lâdikî (*Ayni eser*, II, 100, 328-9, 415) için de vâridir.

Bu arada I. İzzü'd-dîn Keykâvus devri ricalinden Cändâr Necmü'd-dîn Behrâm-şâh (*İbn Bîbî*, AS 2985, s. 134-5, 502, 628; *Houtsma, Recueil*, III, s. 116-7; IV, 48, 194)²², IV. Rüknu'd-dîn Kılıç-Arslan'ın «havâşşın-

21 Aşağıda görüleceği veçhile Yazıcı-zâde'nin verdiği malûmat İbn Bîbî'dekinden farklıdır:

"(C. Karatay) çün Aksara sahrâsı muharebetinden müracaat kıldı ve mesned-i vezâret ve mansıb-ı sahabet-i (Nushada: niyabet-i) hazret-i saltanat bir âlim u âmil vezir ve fâzıl-u âkil (N: fâzıl-u âkil) müşirden hâli idi, dilemezdi ki ol sebeb birle pâdişahun bargâh u divan u dergâhu revnakına takassî ve dühârluk yol bula ve bir Kâfi gerek ki kifayette mal hâsil kıla. Pes İmâm-ı muazzam a'lem-i efdal Necmü'd-dîn-i Nahcevanî rahimehu'llah ki fûnûn (u) ulûmda bahr-i mevâc ve sirâc-ı vehhâc ve sehab-ı seccâcdi ve şerh u hikmet ve ma'kul u menkul ihsân-ı kerimi birle imtizaç bulmuştu ve inşâ ve siyakat ve hesab ve iş bilmeklikte Aristoy-ı ahd ve Büzürcimîr-i zamandı, vezâret mansıbın kabul et deyu mükellef ve mülzem kıldı. İmam Necmü'd-dîn tatvîl-i kıyl u kalden sonra mansıb-ı vezâreti kabul etmeğe şol kavl u karar üzere ikrar etti kim anın mersûm ve câmegîsi yılda kırk bin altun ola ve otuz bin altun müşrifin ve otuz bin altun müstevfinin ve yirmi beş bin altun on iki yazıcıların ki altısı istifâ ve altısı işraf kâtipleri dūrürler ola....

22 İbn Bîbî'de (AS 2985, s. 134) bulunan ve bu zâtın Sivas'taki tahsiline işaret eden aşağıdaki cümlelerin ifade ettiği mana, gayet tabii olarak i'zam edilemez:

dan» Emîr-i âhûr Necmü'd-dîn Ferruḥ (*İbn Bîbî*, AS 2985, s. 628; *Recueil*, IV. 291) ve Emîr-i dizdâr Necmü'd-dîn (*Eflâkî*, II, s. 356 v. d.) de hatıra geliyorsa da bütün bu zevâtın ilmi ve edebî faaliyetlerle alâkalı olduğuna dair hiç bir şey bilmiyoruz²³.

Lemḥatu'n-naẓar'ın kendisine ithaf edilmiş olabileceğini ileri sürdüğümüz Necmü'd-dîn Ebû'l-Ḳâsım-ı Ṭūsî'ye gelince, Köse-dağ bozgunundan (1243) sonra Anadolu'da cereyan eden hâdiselerde önemli bir rol oynayan bu Selçuklu emîrinin yüksek bir kültüre sahip olduğunu, I. 'Alâ'ü'd-dîn Keykubâd'ın tahta cülûsu münasebetiyle Halife Nâsır li-dîni'llâh tarafından Konya'ya gönderilen Şihâbu'd-dîn-i Sühreverdî'yi (Bk. H. Ritter, *Philologica IX*. Der Islam, 24, 1937, s. 36 v. d.; Brockelmann, *GAL*, I, 1943, s. 569) Bağdad'a dönerken teşvî edenlerin başına—Karata'y'la berâber— tayin edilmesinden anlıyoruz. Ayrıca onun, Karata'y'ın daima birlikte hareket ettiği bir arkadaşı olduğunu söylesek tıpkı Karata'y gibi «Emîr-i fakîr-nihâd» veya «fakîr-sîret» diye anılabileceği kabul edilebilir (Onun hk. bk. *İbn Bîbî*, AS 2985, s. 233, 350-1, 393, 584-6; *Houtsma neşri*, 69, 144-6, 153, 264-5; *Yazıcı-zâde*, Houtsma neşri, s. 225, 378-9, 381; O. Turan, *adı geçen yazı*, s. 22, 31-2, 126). Hattâ ben *Terceme-i medḥ-i fakr u zemm-i dünyâ* ile *Lemḥatu'n-naẓar*'ın aynı müellifin eseri olması ihtimâlini de vârid görüyoruz,

5. Muḥammed Şadr 'Alâ' Ahmed Ḥasan Debîr 'Abdüsî, *Besâtinü'l-üns* (Antalya, Tekeli-oğlu Ktp., Nr. 821):

Sayın A. Ateş'in, hayatı hakkında hiç bir kaynakta malûmat bulamadığı bu müellif, eserinin mukaddimesinde bizzat kendisinin söylediğine göre, kitabını 26 yaşında iken 726/1326 yılında yazmış. Buna nazaran 700/1300 yılında doğmuş olan müellif Dehli'li olduğunu ve ayrıca Dehli Tuğluk hânedanının müessisi Gıyâsü'd-dîn Tuğluk'un maiyetinde bulunduğunu bildiriyor.

Besâtinü'l-üns'e gelince başka yalnız bir yazması bilinen (Bk. C. Rieu, *Catalogue of the Persian Mss. in the British Museum*, II, 752 = Add. 7717) bu eser, «*Hikâyet-i Pâdişâh-ı Kişver-gîr*» denilen ve hindceden terceme edilmiş olan bir hikâyenin gayet tasannu'lu bir üslûpla yeniden yazılmasından ibarettir.

Sayın A. Ateş «Antalyadaki nusha baştan ve sondan nokşan olmasına rağmen oldukça mühimdir. Çok nâdir bir eserin mevcud ikinci yazması olduğu gibi bu nushanın Antalya'da bulunması Hind masallarının çok karışık olan dağılım yollarının ne kadar mütenevvi olabileceğini ve bazı motiflere neden dolayı en ümit edilmeyecek yerlerde tesadüf edilebileceğini göstermektedir» diyor.

«امیر مبارزالدین را در محروسهٔ سیواس با امیر نجم الدین بهرامشاه جانداد در عهد طفولیت در مکتب

خصوصی افتاده بود.»

N. Behrâm-şâh'ın, Karata'y medresesine aid vakfiyede, vakfedilen yerlerin hududları münasebetiyle emlakî zikredilen N. Behrâm-şâh ile aynı kimse olduğu anlaşılıyor (Bk. O. Turan, *C. Karata'y vakıfları*, s. 88).

23 Emîr-i dizdâr Necmü'd-dîn'i bundan istisna etmek lâzım gelirse de onun 761-1360 yılında ölen Eflâkî (Bk. H. Ritter, *Mevlânâ Celâleddin Râmî ve etrafındakiler*. *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, s. 279) ile tanışmış olması 711'de istisnah edilen bir eserin kendisine ithaf edilemeyeceğini gösterir.

III. ARAPÇA ESERLER

1. Fārābî'nin arapça bir manzûmesi :

Bu manzûme, Antalya, Tekeli-oğlu Ktp. Nr. 157-8'de bulunan ve H. 782 yılında istinsah edilmiş olan Gâzâlî'nin İhya'u'l-'ulûm'unun bir nüshası sonunda mukayyedir.

A. Ateş, diğer hiç bir kaynakta bulamadığı bu manzûmeyi yayınlamakta ve «şu kadar var ki bu şiirin muhakkak surette Fārābî'ye ait olduğu iddia edilmiyor; ancak bir ihtimal olarak kaydediliyor» demektedir.

2. Ebû'l-Fa'zî Bekr b. Muhammed b. 'Aliyyi'! - Zerencerî, *Menâkıbu Ebî Hanîfe* (Elmalı, Halk Ktp., Nr. 2460):

Bu eserin müellifi 427/1035-6 yılında Buhara civarında Zerencer kasabasında doğmuş ve 512/1118-9 yılında ölmüş olup Hanefî mezhebinin ileri gelenlerindenir.

Sayın A. Ateş, «Zerencerî'nin hayatından bahseden hiç bir kimse bu eseri zikretmiyorsa da, onun mevsûkiyetinden şüphe ettirecek hiç bir sebep görülmemektedir» diyor.

Burada, A. Ateş'in bu mutaleasını teyid edecek olan bir vesikadan bahsedeceğim: Sam'ânî (Ebû Sa'd Abdül-Kerîm b. Muhammed b. Maşûr)'nin, yegâne yazması Topkapı Sarayı, III. Ahmed Ktp. Nr. 2953'te bulunan *Kitâbu'l-Müntehab*'ında²⁴ (Vr. 55 b - 56 a) Zerencerî hakkında verdiği şu malûmat, onun böyle bir eser yazmış olabileceğini oldukça kat'i bir şekilde ortaya koymaktadır:

« شيخ اخر هو ابو الفضل بكر بن محمد بن علي بن الحسن بن ابراهيم بن اسحق بن عثمان بن جعفر بن عبدالله الانصاري الزرنجيري من اهل بخارا و زرنجر من قراها على خمسة فراسخ . . . وكان يضرب به المثل في حفظ مذهب ابي حنيفة رحمه الله وكان مصيباً في الفتاوى وجواب الوقائع وكانت له معرفة بالانساب والتواريخ وكان اهل بلده يسمونه ابا حنيفة الاصغر على ما سمعت . . . »

3. *Mecmua* (Antalya, Tekelioğlu Ktp., Nr. 539):

Bu mecmua içinde meşhur dilci ve şair İbn Dureyd (Ebû Bekr Muhammed b. il-Hasan)'in *El-Makşûre ve'l-memdûde* adlı küçük bir manzûmesi (Vr. 1 b-13 b), A. Ateş'in, Fatih Kütüphânesinde Nr. 5413'te bulduğu diğer bir yazmasından, Ebû Bekri's-Şade'î tarafından yazıldığını tesbit ettiği ve «her itibarla birbirine benzediği halde birinde ط, diğerinde ض olmasıyla ayrılan ve tabii olarak manaları büsbütün farklı olan kelimelerden» bahseden bir risale (Vr. 14b-33b), ayrıca 'İzzü'd-dîn 'Abdül-'cazîz b. Ahmedî'd-Dîrî'nin (Ölm. 697/1297), diğer bir nüshası yalnız Kahire'de bulunan ve seslerin mahreçlerini, yani ağzın neresinden çıkarıldıklarını göstermek için yazdığı manzûme (Vr. 36-38) mevcuttur.

24 GAL'nin yeni tab'ında (I, 1943, s. 402) yanlış bir numara altında (Topkapı Sarayı 2234!) zikredilen bu çok mühim eserden ilk defa kıymetli tarihçi arkadaşımız Doçent Dr. Mehmed Altay Köymen faydalanmıştır (Bk. *Büyük Selçuklular İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, 1153, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cild V, 2, 1947, s. 171, not 53).

4. *Muhtaşar Vefeyātu'l-a'yan* (Burdur, Vakıf ve Halkevi Ktp., 1176):

Bu eser, İbn Hallikân'ın (Dog. 608/1211, ölm. 681/1282) *Vefeyātul-a'yan* adlı meşhur terceme-i hâl kitabının, adı bilinmeyen bir müellif tarafından yapılan hülâsasıdır. A. Ateş, Brockelmann tarafından GAL'de zikredilen diğer yedi Vefeyât muhtaşarı'na benzemediği anlaşılan bu nushanın müellif hattı ile yazılmış olabileceğini ve H. VII veya VIII. yüzyıla ait bulunduğunu, ayrıca, Muhtaşar'ı hazırlayan şahsın, Vefeyât'ı yalnız hülâsa etmekle iktifa etmediğini ve asıl eserde bulunmayan bazı şahısların terceme-i hâlini de eklediğini söylemesine rağmen, yapılan satbî bir karşılaştırmanın, onun ilâve yapmadığını, bilakis bir çok malûmatı atladığını gösterdiğini bildiriyor.

5. *Tārīhü'l-umerâ'i't-Ṭāleviyyi'l-Artukî* (Burdur, Vakıf ve Halkevi Ktp., Nr. 1231):

Sayın A. Ateş tarafından adı tesbit edilemeyen bir müellif tarafından Artuk-oğulları hakkında yazılan 47 varaklık bu eser; Kanunî Süleyman zamanında Suriyede yaşadığı anlaşılır, Artuklu soyundan «Emîr İbrâhîm Bey eṭ-Ṭālevî» ye ithaf edilmiştir.

İçindeki malûmat umûmiyetle elimizde bulunan kaynaklardan derlenmiştir. A. Ateş «Müellif kendi bildiklerini ve sözlerine güvenilir kimselerin verdiği bilgileri eserine ilâve ettiğini söylüyorsa da XVI. yüzyılda Artuk-oğulları hakkında mühim şifahî bilgilerin mevcut olabileceği kabul edilemez» diyor.

Eser hakkında A. Ateşin verdiği malûmatı böylece hülâsa ettikten sonra, müellifi hakkında bir tahminde bulunmak istiyorum:

1014/1605 tarihinde vefat eden ve *Sānihātu dumāl-kaşr fî muṭarahaṭi benî'l-kaşr* adında bir eseri olan Dımışklı Derviş Muḥammed b. Aḥmed b. Ṭālū, «Eṭ-Ṭāleviyyu'l-Artukî» nisbesi ile anılmaktadır (Bk. Brockelmann, GAL. Suppl. II, s. 384). Ben Artuklulara ait kitabı bu zâtın yazmış olacağını zannediyorum. Onun 1014'te ölmesi Kanunî devrinde (926-975) eser yazmış olabileceğini gayr-i mümkün kılmamaktadır. Çünkü Sānihāt'ını 981'de yazmıştır (Bu hususta bk. O. Rescher, *Weitere arabische Handschriften der Köprülü Bibliothek nebst anderen der Yeni Ğamiç und Nūr-i oṭmaniye*. MSOS 1912, II. Abt., s. 19 ve not 1; Nuru Osmaniye Ktp., Nr. 3947'deki nusha münasebetiyle).

Yine bir seyahat-nâme (Rihle) yazmış olan Aḥmed b. Muḥammed i't-Ṭālevî adlı diğer bir müellif bilinmektedir (GAL. Suppl. II, 489). Bunun Sānihāt müellifinin babası olduğu (Brockelmann'a göre belki bizzat kendisi!) anlaşılıyor. Ben bu noktayı da gözönünde bulundurarak Artuklular tarihinin bu baba-oğuldan birisi tarafından yazıldığını ihtimal dahilinde görüyorum. Şimdilik ortada bu ihtimali gayr-i vârid kılaacak bir sebep yoktur.

*
*
*

İşte verdiğimiz bütün bu izahat Sayın A. Ateş'in yazısının, ilim âlemine ne kadar önemli eserler ve kıymetli yazma nushalar tanıttığını anlatmağa kâfidir. Bundan dolayı kendisine çok şey borçlu olduğumuz aziz hocamızı tebrik etmek, bizim için zevkli bir vazifedir.

ADNAN SADIK ERZİ

